

Збірник наукових праць. Вип. 65. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2010. – С. 115–126.

УДК 330.341.1 (477)

Кобилянська Л.М.,
м.н.с. відділу зовнішньоекономічних досліджень ІСЕМВ НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей інноваційного розвитку України. Окремо розглянуто можливості виконання державою регулюючих, стимулюючих функцій, а також фінансування та інституційної розбудови. Проаналізовано досвід окремих розвинених країн у забезпеченні державної підтримки впровадження інновацій.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна політика, фінансування, державне регулювання.

Кобылянская Л.Н. Особенности инновационного развития Украины в контексте мирового опыта.

Статья посвящена исследованию особенностей инновационного развития Украины. Отдельно рассмотрены возможности выполнения государством регулирующих, стимулирующих функций, а также финансирования и институционального развития. Проанализирован опыт отдельных развитых стран в обеспечении государственной поддержки внедрения инноваций.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационная политика, финансирование, государственное регулирование.

Kobylyans'ka L. Particularities of innovation development of Ukraine in the context of world experience.

The article deals with characteristics of innovation development of Ukraine. The possibilities of state regulatory and catalytic functions to be fulfilled are regarded. The experience of certain developed countries in providing state support for innovation is studied.

Key words: innovation development, innovation policy, funding, government regulation.

Можливості розробки і впровадження інновацій та новітніх технологій у виробництво визначають нині рівень соціально-економічного розвитку кожної держави та її економічну конкурентноздатність на міжнародних ринках.

Провідна роль у формуванні інституційного середовища та стимулюванні інноваційного розвитку відводиться державі. Нині пріоритетним напрямком інноваційної стратегії України все ще залишається визначення та реалізація заходів, котрі створюватимуть найбільш сприятливе

та ефективно середовище для розвитку інновацій. Основні функції реалізації курсу на інновації делегуються інноваційній політиці держави, а головною метою цієї політики є створення інституцій та розробка заходів щодо можливостей застосування й адаптації інноваційної моделі розвитку в Україні, завдяки яким забезпечуватиметься реалізація можливостей державної підтримки інноваційної діяльності, регулювання та стимулювання розвитку інновацій.

Проблеми інноваційного розвитку досліджували такі закордонні вчені як М. Портер, Й. Шумпетер, П. Кругман, Дж. Стігліц, Н. Бердсол, Дж. Гелбрейт, Дж. Медуз, С. Роузфілд, а також такі вітчизняні економісти В. Новицький, А. Філіпенко, В. Геєць, В. Іноземцев, А. Гальчинський, А. Чухно, Ю. Макогон, А. Рум'янцев, Д. Лук'яненко.

В Україні очевидно залишається нереалізованість комплексного планового підходу щодо розвитку інновацій, починаючи з державного та галузевого рівня і закінчуючи регіональним та мікрорегіональним. Водночас, долучені до впровадження інновацій законодавча, правова, фінансова, інституційна, кадрова, інформаційна сфери діяльності національної господарської системи перебувають на початкових стадіях розвитку чи потребують значного доопрацювання та вдосконалення. До того ж, непереконливими або недієвими в Україні залишаються економічні спонуки, зокрема, стимулюючі чинники інноваційної діяльності.

На державному рівні інноваційна діяльність регулюється понад 200 документами, зокрема, прийнятою Концепцією науково-технічного та інноваційного розвитку України, законами України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Про інноваційну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», указом Президента «Про заходи щодо поліпшення інвестиційної та інноваційної діяльності України» та багатьма іншими нормативно-правовими документами.

Однак, не зважаючи на значну кількість законодавчих актів, державне регулювання носить формальний, декларативний характер. Законодавчій складовій, котра є лише одним із чинників реального впровадження інновацій у виробництво, притаманні фрагментарність та непослідовність. В цьому сенсі, брак цілісної та всеосяжної системи законодавства в інноваційній сфері обумовлює відокремленість наукової та дослідницької діяльності від виробництва. Нині вітчизняне виробництво, наука й освіта регулюються окремими нормативно-правовими актами. З цієї причини унеможлиблюється запровадження дієвих інструментів інноваційної політики, ускладнюється здійснення переходу на інноваційний шлях розвитку економіки та масове впровадження інновацій у виробництво, підвищення конкурентоздатності національної економіки України.

Поряд із законодавчим регулюванням невирішеними залишаються такі питання як фінансування відповідних державних програм, залучення іноземних інвестицій, створення економічних стимулів для суб'єктів господарювання.

Нині для українських науковців та дослідників найактуальнішим є питання пошуків джерел фінансування, тоді як для виходу на міжнародний рівень співпраці проблемними залишаються: пошуки зарубіжних партнерів для впровадження власних розробок, надання інформації про напрямки, проекти та досягнення українських винахідників, пошуки зарубіжних партнерів для спільних досліджень, надходження інформації про надані пропозиції щодо співробітництва з боку іноземних партнерів, відомості про нові гранти та програми навчання, фінансування та обмін досвідом [1].

Як зазначається у проекті Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, вітчизняна наука все ще конкурентоздатна у подальшій розробці таких напрямів:

- дослідження наноструктур і розробка нанотехнологій;
- радіофізика міліметрового та субміліметрового діапазону;

- розробка новітніх розділів математики (зокрема в теорії функцій, функціональному аналізі) та теоретичної фізики;
- імунобіотехнології, біосенсорика та молекулярна діагностика;
- біотехнологія рослин та біофізика; біодеградація;
- кріобіологія та кріомедицина; нейронаука, зокрема, нейрофізіологія;
- інформатика;
- мікро- та оптоелектроніка;
- аерокосмічні технології та ін.

Україна має також значний наробіток у сфері матеріалознавства, зокрема в таких напрямках:

- управління процесами структуроутворення, формування властивостей конструкційних та інструментальних матеріалів, їх зварювання, в тому числі з використанням висококонцентрованих джерел енергії та електромагнітного впливу (електронно- та іонно-променеві технології, лазерні технології тощо);
- розробка технологій виробництва функціональних матеріалів для електроніки, лазерної та діагностичної техніки;
- створення новітніх композиційних матеріалів та вивчення механічних властивостей побудованих на їх основі складних конструкцій і систем;
- розробка технологій виробництва синтетичних алмазів та інших надтвердих матеріалів, а також інструменту на їх основі.

Ціла низка вітчизняних розробок, таких як технологія і комплекс апаратури для зварювання живих тканин при хірургічних операціях, поліорганосилоксинові адсорбенти, вітчизняні антибіотики – циклоспорини, отримання на основі вітчизняних технологій титанових сплавів, вітчизняні надтверді матеріали та інструмент на їх основі, а також інші розробки у сферах хімії, фізики, біології, матеріалознавства, сьогодні складають конкуренцію на світовому ринку [2].

З досвіду розвинених країн відомо, що застосування нових досягнень неможливо підтримувати лише вибірково стимулюванням тих чи інших проектів, розробок чи, навіть, галузей виробництва, тому головним

завданням інноваційної політики держави є забезпечення взаємодії наукового, технічного та виробничого потенціалів, впровадження та стимулювання механізмів активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, а також поширення інновацій в усіх сферах національної економіки. Лише комплексно поєднуючи водночас наукові та технічні досягнення з підприємництвом та управлінням, а також державною підтримкою у сфері фінансування, стимулювання, регулювання інноваційної діяльності, можна сподіватися на позитивні результати у майбутньому.

Інноваційний розвиток характеризується як процес структурного вдосконалення механізму національної економіки в цілому, котрий здійснюється за рахунок практичного використання наукових знань для зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу. Недалеке майбутнє - за біотехнологіями, котрі базуватимуться на досягненнях генної інженерії та молекулярної біології, нанотехнологіями, які дозволятимуть змінювати молекулярну будову речовини та створювати нові структури живої і неживої матерії, системами штучного інтелекту, глобальними інформаційними та комунікаційними мережами. Подальший розвиток отримають космічні технології, гнучке автоматизоване виробництво, робототехніка, атомна промисловість, новітні ресурсозберігаючі технології, інтегровані високошвидкісні транспортні системи [3, с.30]. В нашій країні існує безліч розробок у цих сферах, однак, Україною не реалізовано навіть частини можливостей повноцінної інтеграції у глобальний інноваційний простір, а також можливостей торгівлі наукомісткими товарами та інтелектуальною власністю на світовому ринку за умови реалізації державою комплексу заходів та переходу до інноваційного розвитку економіки.

Визначальною залишається роль інновацій на сучасному етапі соціально-економічного розвитку провідних країн світу: частка нових знань, втілених у технології, обладнання та устаткування, освіту кадрів, організацію

виробництва складає до 90 % зростання ВВП. Так, внесок інноваційної складової у зростання ВВП в США за період з 80-х років до початку нового століття збільшився з 31 % до 34,6 %; в Європі за аналогічний період – з 45,5 до 50,0 %; в Японії – з 30,6 % до 42,3 %. [4, с.42]. Водночас, у ВВП цих країн постійно зростає частка витрат на науку та соціально-економічний розвиток, котра нині становить 3 % ВВП (США, Японія) і більше (деякі країни Європи – до 4 %). До того ж, більше третини цієї суми фінансується державами.

Значною мірою досягнення цілей інноваційного розвитку залежить від можливостей фінансування в Україні науково-дослідницької діяльності та залучення бюджетних і позабюджетних коштів.

Слід зазначити, що фактичні витрати державного бюджету України на наукові розробки і дослідження значно скоротились – з 2,3 % ВВП у 1990 р. до 0,4 % ВВП у 2000 р., поступово зростаючи до 1,6 % у 2009 р. Простежується також зменшення загальних витрат за рахунок всіх джерел фінансування на наукові дослідження за цей період: з 3,11 % ВВП у 1990 р. до 0,86 % ВВП – на кінець 2009 р. [5].

Інноваційна модель економічного розвитку стала стратегічним орієнтиром для національних економік багатьох країн світу. Формування інтелектуального потенціалу та поступове перетворення людських ресурсів в інтелектуальний капітал визначається як національний інтерес кожної такої держави.

За даними Держкомстату, в Україні з кожним роком зростали обсяги видатків на НДіДКР (із 3538,4 млн.грн. у 2004 р. до 7822,2 млн.грн. у 2009 р.), однак, цих коштів недостатньо для підтримки належного рівня розвитку науки. Також поступово скорочується чисельність науковців, задіяних у виконанні наукових досліджень, прикладних досліджень та розробок (на 13 тис – із 105 512 осіб у 2005 р. до 92 403 осіб у 2009 р.).

Загальна кількість науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств, також зростає. Однак, при цьому переважає тенденція залучення до роботи низькокваліфікованих робочих кадрів та поступово

скорочується частка галузей, для функціонування яких необхідні висококваліфіковані кадри (електроніка, авіаційне та військове виробництво, машинобудування, приладобудування). Обсяги запровадження інноваційної діяльності в Україні, а також застосування інноваційних технологій є недостатніми для забезпечення конкурентоспроможності окремих галузей промисловості. До того ж, спостерігається негативна тенденція скорочення питомої ваги підприємств, які застосовували інноваційні розробки у виробничому процесі – із 14,8 % у 2000 р. до 10,7 % у 2009 р.

Залучення ПІІ також не справляє суттєвого позитивного впливу на розвиток національного господарства України. Інвестиції спрямовуються, насамперед, до сфери послуг, зокрема, до таких її видів як операції з нерухомістю; фінансові послуги; оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

На початку 2000-х років спостерігалось певне зростання обсягів залучення ПІІ до переробних галузей промисловості - харчової, хімічної та нафтохімічної, металургійної, машинобудівної, а також до видобувної галузі промисловості. Однак, притік інвестицій суттєво не вплинув на здійснення стратегії інноваційного розвитку, а навпаки, поки що залишає за Україною низькотехнологічну спеціалізацію виробництва промислової продукції у світовому поділі праці. До того ж, остання світова криза 2008 р. негативно позначилась на обсягах інвестування у світі та зменшенні споживацького попиту на продукцію, тому навіть традиційно привабливі українські галузі гостро відчували вплив кризи та недофінансування, що спричинило зниження обсягів виробництва.

Показовим є досвід залучення бюджетних і позабюджетних коштів окремих розвинених країн, і, зокрема, ФРН. Німеччина залишається лідером серед країн Європи з інноваційної діяльності, проте, частка інноваційних технологій є нижчою порівняно з США та Японією. Значна частка НДіДКР в Німеччині здійснюється на так званих кооперативних засадах, при цьому

40 % фінансування цих робіт покладається на федеральний уряд, а високотехнологічні виробництва виносяться за кордон, тоді як науково-дослідні структури залишаються в Німеччині. Ще в середині 90-х років на замовлення уряду ФРН було проведено визначення найбільш перспективних технологій, серед яких: нанотехнології та мікроелектроніка, фотоніка, мікросистемна механіка, програмне забезпечення, молекулярна електроніка, клітинна біологія, системи управління персоналом та багато інших. Після цього федеральне міністерство науки та технологій очолило інноваційні проекти у декількох найбільш пріоритетних галузях, основними з яких були молекулярна медицина, нові матеріали, інформаційні технології в освіті та комунікації у великих містах.

Починаючи з 90-х років, розвиток інноваційної діяльності у Великобританії спрямовувався в напрямку до диверсифікації інноваційної інфраструктури, створення системи державних замовлень наукомісткої продукції, державного субсидювання високовартісних ризикових проектів у таких перспективних галузях як літакобудування, електроніка, створення альтернативних джерел енергії та багатьох інших. З метою вдосконалення державою механізму управління інноваційними перетвореннями в Об'єднаному Королівстві було оптимізовано координаційні зусилля у сфері науково-технічної діяльності, а також розроблено спеціальну програму із забезпечення дослідницьких осередків необхідним сучасним устаткуванням та обладнанням, створено державний фонд фінансування пріоритетних досліджень міжгалузевого характеру. Значна увага в цій країні приділяється наданню кредитно-фінансових пільг. Зокрема, розвиток венчурних фірм в Англії підтримується кредитами комерційних банків.

В цілому підтримка розвитку інноваційного підприємництва за кордоном реалізується прямими (адміністративно-відомча та програмно-цільова форми), а також непрямыми (податкові та кредитні пільги, страхування інноваційних ризиків) методами.

Прямі методи державної підтримки полягають, зокрема, в розширенні дотацій на дослідницькі проекти для малого бізнесу або виконанні цільових програм розвитку технопарків, венчурного підприємництва, субпідрядних чи контрактних систем.

Дуже ефективним та дієвим є надання податкових пільг, зокрема, прогресивного чи ступінчатого оподаткування прибутку; звільнення від сплати податку на прибуток; оподаткування прибутку за зниженими ставками. У Великобританії загальна ставка податку з корпорацій становить 35 %, однак, якщо прибуток фірми не перевищує 200 тис. ф.ст., фірма сплачує податок в розмірі 25 %. В США загальна ставка на прибуток встановлена в розмірі 34 %, проте, за перші 50 тис. дол. корпорація сплачує 15 %, за наступні 25 тис.дол. – 25 %, а за решту залишку суми – зазначені 34 %. У Франції прибуток акціонерних товариств за перші два роки діяльності повністю звільняється від оподаткування, за третій рік оподаткуванню підлягає 25 % щорічного доходу, за четвертий – 50 %, за п'ятий – 75 %, і тільки починаючи з шостого року, стягується податок зі всієї задекларованої суми доходу товариства. До того ж, набагато раніше у Франції було передбачено чотири ставки податку на додану вартість (скорочений податок – 7,5 %, проміжний – 17,6 %, нормальний – 23 % та підвищений – 33,3 %) залежно від граничної корисності тих чи інших товарів або послуг [6].

Важливим чинником для розвитку бізнесу залишається скасування сплати або часткове звільнення від сплати ПДВ. Зокрема, у Франції підприємства, обіг котрих становив менше 70 тис. франків на рік, звільняються від сплати цього різновиду податку, а підприємці Німеччини сплачували вдвічі менший ПДВ, якщо річний прибуток не перевищував 3 млн. марок.

Надзвичайно сприятливими для впровадження інновацій в країні є системи податкового стимулювання інновацій, котрі передбачають

амортизаційні пільги, пільги щодо стимулювання НДІДКР, податкові кредити, пільги щодо формування резервних фондів.

Так, у Німеччині на частку амортизаційних списань припадає 66 % всіх капіталовкладень, на реінвестицію доходів – 27, а на зовнішні джерела – лише 7 %. До того ж, діє особлива амортизаційна ставка, котра становить 20 % витрат на придбання рухомого майна. Інвестиції в основний капітал амортизуються таким чином: за перший рік амортизується 50 % основного капіталу, за другий – 30, за третій – 20 %.

Дієвим залишається застосування різноманітних податкових пільг щодо стимулювання НДІДКР. Зокрема, в Японії запроваджено зменшення податку на прибуток у розмірі 7 % інвестицій в новітні технології та обладнання, в Канаді аналогічна знижка може коливатися від 7 до 20 %. Пільги стосовно податку на прибуток в США сягають 20 % витрат підприємств на фінансування фундаментальних наукових досліджень.

Ще однією ефективною формою фінансової допомоги є гарантування державою позик. Так, в США 90 % всієї фінансової допомоги для малих підприємств надається у формі гарантованих позик, при цьому гарантія складає до 90 % суми позики, проте, не більше 500 тис. дол. [7, ст.67].

Створення резервних фондів – це також один з важливих стимуляторів впровадження інноваційних технологій. Німецькі, швейцарські, японські корпорації та фірми завдячують високими інноваційними показниками саме звільненню від оподаткування резервним фондам.

Отже, аналіз перебігу інноваційних процесів в Україні переконливо свідчить, що одним із основних чинників неефективності інноваційної політики в нашій країні залишається відсутність належного фінансування наукової та дослідницької діяльності або нераціональне їх застосування. Очевидно, що фінансово-кредитні та податкові інструменти впливу на реалізацію інноваційної стратегії в нашій країні ще не використано або задіяно незначною мірою.

В усьому світі провідна роль відводиться створенню державою сприятливих умов для здійснення інститутами та підприємствами фундаментальних та прикладних розробок. В Україні ж інноваційні проекти залишаються нереалізованими через брак коштів, нераціональне використання фінансових та виробничих ресурсів, відокремленість фінансового ринку та інвестиційних потоків від реального сектору економіки. Головною та визначальною причиною слабого інноваційного поступу української економіки є незначна роль держави у його забезпеченні.

Для ефективного виконання державою стимулюючих функцій інноваційного розвитку української економіки необхідно забезпечити :

- фінансову підтримку інноваційного бізнесу державою в адміністративно-відомчій та програмно-цільовій формах;
- фінансове забезпечення діяльності інноваційних підприємств у вигляді системи податкових пільг;
- надання амортизаційних пільг;
- державне гарантування інвестиційних кредитів, а також надання пільгових позик та звільнення від оподаткування коштів, котрі залучаються до фондів кредитування інноваційної діяльності;
- створення інноваційних фондів та залучення до цього різновиду діяльності комерційних банків;
- заохочення системи пільгового страхування ризиків інноваційного підприємництва.

Активізація інноваційної діяльності в Україні стримується через орієнтацію економіки на екстенсивний тип відтворення, котрий характеризується застарілістю методів планування, обмеженням доступу підприємців та виробників до інформації та винаходів у сфері інноваційних технологій, відсутністю фінансів, а також механізмів їх залучення для започаткування та розвитку новітніх видів діяльності, недостатньою підтримкою та стимулюванням з боку держави сфери інноваційної політики.

В Україні робиться ставка на застарілі виробництва; в розробках економічних стратегій, передусім, враховується експортний потенціал виробництв, а не їх технологічна перспективність. За таких умов тимчасове економічне зростання не забезпечує перехід до стадії постіндустріального розвитку суспільства, таким чином, національна економіка позбавляється майбутнього.

Розвиток конкурентоспроможної інноваційної системи України залежить від впровадження низки реорганізаційних заходів. Існує гостра потреба в оптимізації нормативно-правової бази стосовно впровадження та поширення інновацій; забезпеченні взаємодії української науки та виробництва; концентрації зусиль в рамках компетентних органів виконавчої влади; ліквідації тіньових схем, корупції та неефективного використання державних коштів; створенні єдиної національної мережі пошуку, аналітичної обробки, зберігання, обміну інформації наукового та виробничо-технологічного змісту; забезпеченні діяльності системи податкового стимулювання; розробленні системи державного фінансування та підтримки інноваційних проектів, а також залучення позабюджетних коштів; організації державної підтримки розвитку сучасного інноваційного середовища.

1. Ситнік В. Проблеми імплементації європейських стандартів у державну політику України у сфері наукової діяльності / В. Ситнік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/15.htm>
2. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів.
3. Глазьев С. Закономерности долгосрочного технико-экономического развития / С. Глазьев // Международная экономика. — 2007. — № 7. — С. 23–35.
4. Герасимчук В. Г. Інноваційно-інвестиційний розвиток промисловості України: проблеми і перспективи / В. Г. Герасимчук, Л. Є. Довгань, В. Р. Давиденко // Економіка та держава. — 2006. — № 5. — С. 42.

5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.gov.ua
6. Климова І.Г. Методи та інструменти фінансово-кредитного механізму державної підтримки інноваційної сфери у країнах з ринковою економікою / І.Г. Климова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investplan.com.ua/index.php?iid=4&operation=9>
7. Арутюнова Є. Ю. Зарубіжний досвід створення інноваційної інфраструктури та можливість його застосування для України / Є.Ю. Арутюнова, М.Г. Мордвінова, Р.В. Ободець // Економічний простір. – 2009. – № 22/1 . – С. 65-70.